

## **Karşıtlık** **Nedir, Ne Değildir?**

**Yazar**  
Aslıhan Dinçer

ISBN: 978-625-7305-25-9

**Genişletilmiş**  
**2. Baskı**  
2021 / Ankara

**Yayın Sertifika No**  
46683

**Matbaa Sertifika No**  
46682

 **Grafiker®**  
Yayınları  
Yayın No: 391  
Web: grafikeryayin.com

**Kapak ve Sayfa Tasarımı**  
**Baskı ve Cilt**

 **Grafiker®**  
Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık  
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.  
Oğuzlar Mahallesi  
1396. Cadde No: 6/A  
06520 Balgat-ANKARA  
Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx  
Faks : 0 312. 284 37 27  
E-mail : grafik@grafiker.com.tr  
Web : grafik.com.tr

Kitabın hukuksal ve bilimsel sorumluluğu yazarına aittir.

# İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	7
İŞARETLER VE AÇIKLAMALAR.....	11
GİRİŞ.....	13

## I. BÖLÜM

1. KARŞITLIK: NEDİR, NE DEĞİLDİR?.....	17
1.1. Sözcükleri Karşıt Anlamlı Yapan ve Bazılarının Daha İyi Eşleşmeler Olduğunu Belirleyen Faktörler Nelerdir?.....	19
1.1.1. Minimum Fark Koşulu.....	19
1.1.2. İkilik.....	22
1.1.3. Anlamsal Boyutun Gerekliliği.....	24
1.1.4. Anlamsal Boyutun Netliği.....	27
1.1.5. Anlamsal Boyutun Tekliği.....	28
1.1.6. Boyutun Temel Anlamlı Olması.....	29
1.1.7. Anlamın Simetrik Dağılımı/Orta Noktadan Eşit Uzaklık.....	30
1.1.8. Karşıtlığın Saflığı/Katıksızlığı.....	31
1.1.9. Doğuştanlık.....	34
1.1.10. Eşdizim Profilindeki Benzerlik.....	34
1.1.11. Yerleşik Sözcüksel İlişki.....	35
1.1.12. Karşılıklı Çekim.....	35
1.2. Karşıtlık Sözcüksel mi, Yoksa Kavramsal Bir İlişki mi?.....	37
1.3. Karşıtlığın Kanonikliği.....	41
1.4. İki Sözcük Nasıl Birbirine Karşıt Olarak İlişkilendiriliyor?.....	46
1.4.1. İkame Edilebilirlik Hipotezi.....	46
1.4.2. Birlikte Oluşum Hipotezi.....	48
2. KARŞITLIK TÜRLERİ.....	51
2.1. SÖZCÜKSEL KARŞITLIK.....	51
2.1.1. Tamamlayıcı Karşıtlık.....	51
2.1.1.1. Tersine Dönüş Bildiren.....	55

2.1.1.2. Etkileşimli	57
2.1.1.3. Karşı Koyucu	58
2.1.1.4. Sonuca Ulaştıracı	58
2.1.2. Yönel Karşıtlık	59
2.1.2.1. Taban Tabana Karşıtlık	60
2.1.2.2. Tersine Dönüş Bildiren	61
2.1.2.3. Karşılıklı (İlişkili)	61
2.1.2.4. Mukabil	64
2.1.3. Derecelenebilen Karşıtlık (Antonim)	64
2.1.3.1. Kutupsal	68
2.1.3.2. Çarpışan	70
2.1.3.3. Eş güçlü	71
2.2. SÖZ DİZİMSEL KARŞITLIK	73
2.2.1. Yardımcı Karşıtlık	77
2.2.2. Koordineli Karşıtlık	79
2.2.3. Karşılaştırmalı Karşıtlık	83
2.2.3.1. Dolaylı Karşılaştırmalar	84
2.2.3.2. Doğrudan Karşılaştırmalar	84
2.2.3.3. Eşit Karşılaştırmalar	84
2.2.3.4. Tercihli (Eşitsiz) Karşılaştırmalar	85
2.2.3.5. Oranlı Karşılaştırmalar	86
2.2.4. Ayırt Edici Karşıtlık	86
2.2.5. Geçişli Karşıtlık	87
2.2.6. Olumsuzlanan Karşıtlık	89
2.2.7. Uç Dereceli Karşıtlık	93
2.2.8. Deyimsel Karşıtlık	95
2.2.9. İki Seçenekli Karşıtlık	95
2.2.9.1. Sorulu Seçenek	95
2.2.9.2. Sorusuz Seçenek	96
2.2.10. Bir Bütün Olan Karşıtlık	97
2.2.11. Çatışan Karşıtlık	98
2.2.12. Eş Zamanlı Karşıtlık	99
2.2.13. İlişkili Karşıtlık	100
2.2.14. Miktarlı Karşıtlık	100
2.2.15. Çizgili Karşıtlık	101

2.2.16. Eş Değer Karşıtlık	101
2.2.17. Koşullu Karşıtlık	102
2.2.18. Paralelizmle Tetiklenen Karşıtlık	103
2.3. PRAGMATİK KARŞITLIK	105
3. KARŞIT ÜYELERİN SIRASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	109
3.1. Pozitiflik	109
3.2. Sıklık	111
3.3. Büyüklük	111
3.4. Morfoloji	112
3.5. Fonoloji	113
3.6. Kronoloji	114
3.7. Deyimsellik (Kalıplaşma)	114
3.8. Belirlilik (Markedness)	115
3.9. Hiyerarşi	115

## II. BÖLÜM

### DEDE KORKUT HİKÂYESİNDE SÖZ DİZİMSEL KARŞITLIK

1. Yardımcı Karşıtlık	118
1.1. Kişilerden Oluşan B Çiftleri	119
1.2. Konumlardan Oluşan B Çiftleri	121
1.3. Beden Bölümlerinden Oluşan B Çiftleri	123
1.4. Vaatlerden Oluşan B Çiftleri	123
1.5. Renklerden Oluşan B Çiftleri	124
1.6. Hayvanlardan Oluşan B Çiftleri	126
1.7. Eylemlerden Oluşan B Çiftleri	126
2. Koordineli Karşıtlık	129
2.1. Karşıtlık Üyeleri İçerme Yoluyla Kapsama	130
2.2. Karşıtlık Üyeleri Dışlama Yoluyla Kapsama	133
3. Karşılaştırmalı Karşıtlık	135
3.1. Tercihli (Eşitsiz) Karşılaştırmalar	136
3.2. Doğrudan Karşılaştırmalar	139
4. Geçişli Karşıtlık	139
5. Geçişsiz Karşıtlık	143
6. Eş Zamanlı Karşıtlık	145

7. Olumsuzlanan Karşıtlık.....	147
8. Koşullu Karşıtlık.....	149
9. İki Seçenekli Karşıtlık.....	151
10. Bir Bütün Olan Karşıtlık.....	153
<b>KAYNAKLAR.....</b>	<b>155</b>

## ÖN SÖZ

Karşıtlık, anlam ilişkileri içinde baskın bir konuma sahip, derin mantıksal ve psikolojik yönleri olan bir fenomendir. Ayrıca sadece dil çevremizin bir ürünü değildir. İnsan düşüncesinin temelini oluşturur ve günlük yaşamın tüm alanlarına nüfuz eder. Onu her yerde görürüz. Kişiler, varlıklar, nesnelere arasında bu ilişki hep vardır. Bir anlamda dünyayı yansıtır, çeşitli durumlarla ilgili algıların düzenlenmesine yardımcı olur. Çünkü dünyadaki birçok özelliğin kendiliğinden iki kutuplu olmasından da hareketle insanlar ‘şeyler’i kutuplaştırma eğilimine sahiptir. Örneğin, insan ırkını erkeklere ve kadınlara ayırmak, oldukça doğal ve esastır. Bu yaygınlığından ötürü de karşıtlığa hem gerçek dünyada, hem dillerin söz varlığında yoğun olarak maruz kalmamız kaçınılmazdır.

Karşıtlığın alt kategorileri çoktur. Bu nedenle de sınırlarını net olarak belirlemek, hakkında tek bir tanım yapmak zordur ve bu konuda şimdiye dek bir fikir birliğine de varılmış değildir. Nitekim ilgili çalışmalar, karşıtlık ilişkisinin genellikle çok kolay fark edilen bir ilişki olduğuna, ancak etraflıca nasıl tanımlanacağı söz konusu olduğunda bu konunun büyük zorluklar içerdiğine işaret etmektedir. Bu nedenle de karşıtlığı anlamının başlangıç noktası olarak tanımlardan önce örneklerle başvurulduğu dikkati çekmektedir.

Karşıtlığın çok yönlülüğü doğal olarak onu farklı disiplinlerin, farklı inceleme alanlarının malzemesi hâline getirmiştir. Böylece farklı düzeylerde, farklı bakış açılarına göre çeşitli karşıtlık türleri ve örnekleri tespit edilmiştir. Örneğin anlambilimsel, kullanımbilimsel, psikodilbilimsel veya dilbilgisel, sözcükbilimsel, söz dizimsel araştırmaların sonuçlarına göre farklı tiplerdeki karşıtlıklardan söz etmek mümkündür.

Karşıtlık çok çeşitli işlevleriyle de ayrıca dikkati çeker. Öncelikle aynı anda iki sözcüğe birden erişim sağladığı için söz dağarcığımızı genişletmenin oldukça etkili bir aracı olarak görülür, bu nedenle dil öğreniminde ve öğretiminde önemli bir rol üstlenir. Ayrıca retorik etkiler elde etmede de büyük etkisi vardır. Hatta oksimoron, paradoks, ironi gibi söz figürlerinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Vurgu için de çok önemlidir. Bu nedenle yokluğu anlamsal bir boşluk yaratıyorsa bile

vurgu amacı güdüldüğünde çiftin diğer üyesinin de özellikle kullanıldığı görülür. Özellikle atasözleri ve deyimler, bu açıdan tipik örnekler olarak dikkati çeker.

Ancak yukarıda kısaca işaret edilen özellikli ve öncelikli yönlerine rağmen, üstelik diğer dillerde bu konuda yapılmış birçok bağımsız çalışma bulunmasına rağmen bugüne dek Türkçede karşıtlığı bütüncül olarak ele alan ya da karşıtlıkla ilgili oluşumların temel çerçevesini ortaya koyan kitap boyutunda başlı başına bir çalışma yok gibidir. Bu konuda özellikle Akşehirli'nin makale dizilerinden oluşan çeşitli çalışmaları hem ilk olmak, hem söz konusu boşluğu doldurmak bakımından önemlidir. Ayrıca Dinar'ın *Türkiye Türkçesinde Söz İçi Karşıtlık* adlı kitabı, Sağlık'ın *Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar: Aşağı: Yukarı Sözcükleri* başlıklı doktora tezi, burada özellikle sözü edilmesi gereken öncül çalışmalardandır.

Eldeki çalışma da ilgili boşluğu göz önünde tutarak öncelikle karşıtlığın bir monografisini sunma niyetiyle hazırlanmış; ancak kuramsal olmakla birlikte uygulamalı yönü de bulunan bir çalışmadır. Çalışmanın temel hareket noktası, konuyla ilgili literatürde ortaya atılan belli başlı sorular olmuş ve konu Türkçeden hareketle, Türkçenin yapısal çerçevesine uygun örneklerle yeniden ele alınmıştır. Buna göre de çalışma, iki ana bölüm üzerine kurgulanmıştır.

I. bölüm tamamen kuramsal bir çerçeveden; II. bölümse *Dede Korkut* hikâyelerinin (=DKH) söz dizimsel karşıtlık açısından ele alındığı uygulamalı bir çerçeveden oluşmaktadır.

I. bölümde öncelikle iki sözcüğü karşıt anlamlı yapan belli başlı özelliklerin neler olduğu; bazı karşıtlıkların neden bazılarında daha güçlü görüldükleri; karşıtlığın sözcüksel mi, yoksa anlamsal bir ilişki mi olduğu; kanonik karşıtlık olgusunun nasıl tanımlandığı ve iki sözcüğün birbiriyle nasıl karşıt olarak ilişkilendirildiği üzerinde durulmaktadır.

Karşıtlık türlerinin ele alındığı bölümün ilk sırasını sözcüksel karşıtlıklar oluşturmaktadır. Burada yapılan sınıflandırma, çeşitli bakış açıları içinden Cruse'a (1986) dayanmaktadır. İkinci sırada ele alınan karşıtlık türünü de söz dizimsel karşıtlıklar oluşturmaktadır. Bu konuda ise alanda öncü kabul edilen Jones (2002) temel alınmıştır. Ancak gerektiğinde Jones'un terminolojisi değiştirilmiş ve Türkçenin söz dizimsel yapısında sıklıkla görülüp onun temas etmediği başka bazı kurulumlar üzerinde de durulmuştur. Üçüncü sırayı ise sık karşılaşıldı-

ğı hâlde daha önce ilgili literatürde ele alınmayan pragmatik karşıtlar oluşturmuştur.

I. bölümün son bahsi ise karşıt çiftlerin söz dizimsel sıralanışı üzerinde etkisi bulunan çeşitli faktörlere ayrılmıştır.

II. bölümün söz dizimsel karşıtlıkla ilgili bir inceleme bölümüne ayrılması; bunların aynı zamanda hem sözcüksel, hem pragmatik karşıtlıklara atıf yapması ve Türkçe literatürde söz dizimsel karşıtlık analizi içeren çalışmaların yok denecek kadar az olmasındandır. İncelemede veri tabanı olarak DKH'nin seçilmesi ise metinsel karşıtlık türleri açısından epey zenginlik ve çeşitlilik sunması; böyle bir çalışma için gereksiz uzunlukta olmaması ve iyi bilinen bir metin niteliği taşımasına rağmen daha önce karşıtlık açısından detaylı bir çözümlemeye konu olmamasındandır. Buna göre de taranan materyaller; *yardımcı, koordineli, karşılaştırmalı, geçişli, geçişsiz, eş zamanlı, olumsuzlanan, koşullu, iki seçenekli ve bir bütün olan karşıtlık* olmak üzere on farklı alt türde ele alınmıştır.